

SÖYLEMDE İLGİNÇLİK VE DUYGU BAĞLANTISI

Gürkan Doğan

Hacettepe Üniversitesi

Bu yazının amacı, söylemin yorumlanması ile ilgili çalışmalarda hakkettiği ilgiyi bulamamış bir olgu olarak 'ilginçlik' kavramını edimbilimsel bir açıdan ele almak ve söz konusu olguyu 'duygu' kavramıyla ilişkilendirmeye çalışmaktır.

0. Giriş

Dil, herşey bir yana, kullanan kişinin bilerek ya da bilmeyerek kendisini tanımladığı bir araçtır. Psikologları ve toplum(dil)bilimcileri yakından ilgilendirecek olan böyle genel bir saptama, insanın toplum içinde birey olarak var oluşuyla ve bu varlığını, ağızını her açışında ya da kalemını her oynatışında yeniden belirlemesiyle yakından ilgilidir. Bildirişim sürecini zihinsel anlamda bir 'malîyet-kar' ilişkisi içinde ele alan edimbilimsel yaklaşımın taraftarları için bu noktada altı çizilmesi gereken değişkenlerden birisi de 'ilginçlik' kavramıdır. Bilindiği gibi, dil kullanımında ilginçlik olarak söz edeceğimiz özellik sadece kimi yazın türlerinde değil, günlük dil kullanımında da belirgin olarak ön plana çıkmaktadır. Dil, insanlararası ilişkinin en önemli araçlarından birisi olduğuna göre, ilginçlik öğesinin işlevsel kullanılması durumunda bu aracın daha etkili kılınabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sınıfta ders anlatan bir öğretmenden, çocuğuna yaşama ilişkin ipuçları sunmaya çalışan bir yetişkine; hastasına sağlığıyla ilgili önerilerde bulunan bir doktordan, sevgilisine olan hislerini dile getirmeye çalışan bir gence kadar herkesinden herkesin hayatını renklendirebilecek bir öğe olarak gördüğümüz ilginçlik olgusu, bilişsellik ve duygu kavramlarının ışığı altında incelenmeye değer gözükmektedir.

1. Bildirişim ve ilginçlik

Bağıntı Kuramı uyarınca, bildirişimde bulunan kişiler arasındaki ilişki, tarafların bilişsel çevrenlerinin (cognitive environment) kesişmesi sonucunda oluşan bir yaklaşma olarak tanımlanmaktadır. Bilindiği gibi, bildirişimin sürebilmesi için bir konuşmacı karşısındaki dinleyici için bağıntılı olmak durumundadır ve bu durum üç biçimde sağlanabilmektedir: Konuşmacı, dinleyiciye daha önce bilmediği yeni bir bilgiyi sunar; dinleyicinin zaten bildiği bir bilgiyi sağlam bir kanıtla yanlışlayarak silinmesini sağlar; bilinen bir bilgiye ilişkin destekler nitelikte kanıt sağlamak

yoluyla, var olan bilgiyi sağlamlaştırır¹. Bu üç yoldan birisiyle karşısındaki kişi için bağıntılı olmayı başaran bir konuşucu, dinleyicinin, kendisini anlamak yolunda harcadığı zihinsel enerjiyi hakketmiş olacaktır. Diğer bir deyişle, dinleyici, kullandığı zihinsel enerjiyi, konuşucusuna 'helal eder'; çünkü harcadığı enerji ile bunun karşılığında çıkmış olduğu 'anlam yolculukları' arasında 'doğurucu' bir denge var demektir. İşte söylem çalışmalarında nedense göz ardı edilen 'ilginçlik' kavramı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, aynı konu iki farklı dil kullanıcısı tarafından öylesine farklı farklı dile getirilebilmektedir ki, sonuçta kişilerden birisi sırf dili kullanmış biçimiyle konuyu daha etkili aktarabilmekte, diğeri için ise ne yazık ki geriye 'can sıkıcı' bir konuşucu sıfatı kalmaktadır. Farklılık tümüyle dil kullanımıyla ilgili 'tekniklerde' yatmaktadır; dinleyicinin dikkat ve algılama süreçleri öylesine denetlenebilir ve yönlendirilebilir ki, sonuçta çıkılan anlam yolculukların ne ölçüde ilginç ya da sıkıcı olacağı da bir anlamda peşinen belirlenmiş olur.

Doğan 1995'te belirttiğimiz gibi, ilginçlik kavramıyla birarada ele alınabilecek bir diğer kavram 'söylemde dolaylılık' kavramıdır. Sözü edilen yazıda da vurguladığımız gibi, ortam el verdiği ölçüde, bir söylem ne ölçüde dolaylı, yani dinleyicinin çıkarım gücüne dayalı olarak kuruluyorsa, o söylemin dinleyici için ilginç olma olasılığı da kuramsal olarak o denli fazladır. Özellikle gülmece dilinde belirgin olarak ortaya çıkan dolaylılık özelliği, gülmecenin de temelini oluşturmaktadır. Yine aynı yazıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi, soğuk bir kış gününde odasının penceresini açık tutan arkadaşına "Bu oda çok soğuk" diyen kişi ile, "Odanda penguen beslediğini bilmiyordum" demeyi tercih eden kişi arasında belirgin kişilik farklılıkları vardır. Burada sözü edilen farklılık, kişilerin kendi kişiliklerini kendi dilleriyle tanımladıkları şeklindeki başlangıç savımızı destekler niteliktedir. Yazımızın başında değindiğimiz, 'dille kendini tanımlama' konusu da böylelikle açıklamasını bulmuş olmaktadır. Zira, karşısındakine zihinsel anlamda güven duyan bir konuşucu, dinleyicisinin kendi zihinsel yeteneklerini kullanarak erişebileceği hiçbir bilgiyi düzeneklemeyecek, böylelikle de o kişiyle belirgin bir yakınlaşmayı sağlamış olacaktır. Karşısındakine duyduğu zihinsel güveni dilsel olarak -sözcelerini düzenekleme biçimiyle- belli eden bir kişi, dinleyicisinin dikkatini isteme hakkını da kazanmış olur. Böyle durumlarda söylemde ilginçlik öğesinin yakalanması, eğer isteniyorsa, kolaylaşmış demektir.

2. İlginçlik

Buraya kadar ağırlıklı olarak 'söylemde dolaylılık' kavramıyla bağlantılı olarak vurguladığımız 'ilginçlik' kavramı, söylembilim çalışmalarında çok yaygın

¹ Bir sözcenin bağıntılı olmasını sağlayan kuramsal koşullara ilişkin açıklama için bkz Doğan (1994: 196).

olarak ele alınmamıştır. Doğan 1995'te sağt bilişsel bir açıklama önerdiğimiz dolaylılık kavramı, özellikle gülmece ve şiir gibi türlerde kimi duyuşsal (affective) bulunumlara yol açtığına göre, söylem çözümlemelerinde bilişsel yaklaşıma koşut olarak duyuşsal etmenleri de göz önünde tutmak kaçınılmaz durmaktadır.

Söylem çalışmalarında sözcenin yorumlanması adını verdiğimiz süreç genel olarak zihinsel canlandırılmaların yönlendirilmesi şeklinde betimlenmektedir. Bu süreç, elbette belirli bir yapılanma biçimi içinde yer alan önermeleri içermektedir. Bu bağlamda zihinsel yapıların 'en üstten en alta' doğru olacak şekilde düzenlendiği ve önem derecesi yüksek önermelerin de en yukarıda yer aldığı görüşü geniş kabul görmektedir. Bu görüş doğrultusunda da, en yukarıda yer alan önermelerin 'hatırlanmaları' ve 'kullanıma alınmaları' görelili olarak çok daha çabuk, kolay ve az maliyetli olmaktadır. 'Kullanılması gereken önermenin erişilebilirliği' anlamında dile getirilen bu görüş bilişsel yaklaşımlarda yapısal bir önem taşımakta olup, öte yanda duyuşsal alanın bir değişkeni olarak görülen ilginçlik ise benzer bir ilgiyi toplayamamaktadır.

Söylemde ilginçlik olgusunu konu edinen çalışmaların çoğunda incelemeler öykülere yönelik olarak yapılmıştır. Örneğin iyi bir öyküde mutlaka ilginç karmaşıklıklar bulunması ve öykünün eğlendirici özelliğe sahip olması gerektiği vurgulanmıştır (Beaugrande 1982; van Dijk ve Kintsch 1983; Wilensky 1982). Aynı çizgide Brewer ve Lichtenstein (1982) öykülerin temelde hoş vakit geçirtmek amacıyla kurulduğunu ve bu amacın da okurda merak, bilinmezlik, şaşırma gibi duygular oluşturulması yoluyla sağlandığını öne sürmüştür. Sözü edilen bu duyguların da, metin yapısı içinde olay akışının belirli bir sırayla sunulmasından kaynaklandığı savlanmıştır. Brewer'in (1983) yapığı deneysel bir çalışmaya göre bir öyküdeki 'plot-line' ne denli ilginç ve bilgileyici ise, o öykü okurlar tarafından da o denli iyi bir öykü olarak kabul edilmektedir. Beaugrande'in (1982) saptaması uyarınca ise ilginçlik olgusu, okuyucu-öykü ilişkisinde ortaya çıkan 'güdülenme' ve 'anımsayabilme' kavramlarıyla da olduğa yakından ilişkilidir.

İlginçlik üzerine dikkate değer çalışmaların sahibi olan Schank (1979) ise "İlginç düşüncelere neden daha fazla dikkat gösteririz?", "İlginçlik adı verilen bu olgu nereden gelmektedir?", "Yorumlama sürecinde nasıl ortaya çıkmaktadır?" gibi önemli soruları ortaya atmıştır. Vardığı sonuca göre ise, insanlar beklentilerinin doğrultusundan sapma gösteren umulmadık durumları daha ilginç bulmaktadırlar. Schank tarafından varılan daha önemli bir sonuç uyarınca ise, boşa çıkan/çıkarılan beklentiler, çıkarımsal süreçlerimizi ilginçlik duygusu oluşturma yolunda yönlendirirler ve bilgi depolarımızdan ilgili durum için en bağıntılı bilgi birim(ler)ine ulaşabilmemizi sağlarlar. Schank, okuyucuda ilginçlik duygusunun oluşturulmasını üç koşula bağlamaktadır:

- a. belirli bir olayın doğal akışına ters düşecek sapmalar veya aykırılıklar varsa;

- b. belirli bir olayın doğal parçası olması gereken bir bilgi kasıtlı olarak eksik bırakılmışsa;
- c. bir metnin konusunu ölüm, tehlike, güç, kuvvet, kin, şiddet, seks, vb. gibi konular oluşturuyorsa.

Yaklaşık olarak benzer bir doğrultuda, Kintsch (1980) işleme alınan yeni girdi ile bellekte var olan eski bilginin ilişkilendirilmesi sürecinde ortaya çıkan bir durum olarak tanımladığı 'bilişsel ilginçlik' ile salt şiddet, seks gibi okuyucuda uyarıcı etkisi olan olguları konu edinmesi nedeniyle sağlanan 'duygusal ilginçlik' arasında bir ayrım yapar. Kintsch'e göre bilişsel ilginçlik üç etmene bağlıdır:

- a. okuyucunun, söz konusu edilen konu hakkında ne kadar bilgiye sahip olduğu;
- b. söz konusu metnin, okuyucunun anlamlandırma sürecinde yol açtığı belirsizlik derecesi¹ ;
- c. işleme alınan bir bilgi biriminin, metindeki diğer bölümlerle ne ölçüde bağıntılı olarak bağdaştırılabildiği.

Yukarıdaki noktaların ortaya koyduğu gibi, ilginçlik olgusuna yol açan şey bir metnin kendi başına özgün ve 'çarpıcı' olması değil, söz konusu metnin daha önceki deneyimler ve edinilen bilgilerle olan ilişkisi çerçevesinde ulaştığı/yakaladığı özgünlük ve çarpıcılıktır. Buradan çıkan sonuç uyarınca, bir durum veya olay, okuyucunun umduğu doğrultuda geliyorsa, ilginçlik ögesi taşımıyor demektir. Diğer bir deyişle ilginçlik, aykırı veya beklenmedik bir durumun eski bilgi temelinde çözümlenmesi sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Hidi ve Baird (1986: 184) ise ilginçlik olgusunun 'bilişsel' ve 'duyuşsal' görünümünü birarada ele aldıkları çalışmalarında şu değerlendirmeyi yapmaktadırlar:

... [sözü edilen iki tür ilginçlik durumu] bir kişinin bir metin hakkında bildiklerini çoğaltarak metni anlayabilmesini sağlamak amacıyla, bellekteki bilgilerin taranması, çıkarımlarda bulunulması, vb. gibi işlemleri yürütmek için harcanacak bilişsel enerji oranında bir artış anlamına gelmektedir [...] Bir durumun ilginç bulunmasının altında yatan öz, kişinin işleme almaya hazırlandığı bilginin özel bir önemi olacağını hissetmesi ve bu durum için daha üst düzeyde bir entellektüel hazırlık içine girmesidir.

¹ Anlamda belirsizlik olgusunun yaratabileceği deyişsel etkilere ilişkin bir inceleme için bkz. Doğan (1992, 1993).

Hidi ve Baird bir duruma ilgi duyma halinin duyuşsal bir durum olduğunu, yeni girdi olarak işleme alınan bilgiler ile zihinde zaten var olan bilgiler arasında kurulan kavramsal ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve bu tür kavramsal ilişkilerin duyuşsal tepkilerin oluşmasında tetikleme işlevini üstlendiklerini öne sürmektedir. Yine Hidi ve Baird'e göre, tetikleme işlevi gören bir ikinci durum daha vardır ve bu durum ise girdi olarak işleme alınan birim ile kişinin sahip olduğu değerler, istekler, tutkular, tercihler veya amaçlar arasındaki ilişkilerden doğmaktadır. Bu tür bir sav, van Dijk ve Kintsch'in (1983) öne sürdükleri bir savı destekler gözükmektedir. Bu sav uyarınca ise, sözcenin yorumlanması sırasında kavramsal bilgilere ek olarak fikirler, tavırlar, değerler ve duygular da harekete geçirilir. Bu bağlamda, kişinin ilgileri, değerleri, amaçları, vb. gibi etmenler aracılığıyla, uzun-erimli belleğin bir bölümü olarak bir tür 'etkin denetleme yapısı' da oluşturulmuş olur. Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu yaklaşım, bizce 'aşırı' olarak nitelenebilecek olan Zajonc'un (1980) yaklaşımıyla kimi benzerlikler taşımaktadır. Adı geçen çalışmada Zajonc, birbiriyle ilişki içinde ama birbirinden bağımsız olarak çalışan 'bilişsel' ve 'duyuşsal' iki ayrı dizgenin varlığını öne sürmektedir. Neyin bilişsellikle, neyin duyuşsal ile ilgili olduğunu bulmak yolunda LeDoux (1989) tarafından yapılan bir çalışmada da yine benzer sonuçlara ulaşılmıştır:

- a. duyuşsal ve bilişim, bilgi işleyen iki ayrı mekanizma olup farklı beyin dizgeleri tarafından çalıştırılmaktadır.
- b. duyuşsal ve bilişimle ilgili işlemler bilinç düzeyinde algılanmazlar.
- c. duyuşsal tepkiler ve farkında olunan duyuşsal deneyimler, duyuşsal işlemlerin sonucudurlar.
- d. 'amygdala', duyuşsal işlemlerin yer aldığı dizgenin merkezini oluşturur.
- e. 'amygdala' ile bilişsel işlemlerin sürdüğü 'hippocampus' ve 'neocortex' gibi alanların arasında sinir hücreleri aracılığıyla kurulan bağlar bilişsel ve duyuşsal alanları ilişkiye geçirir.
- f. duyuşsal ve bilişsel dizgelerdeki süreçlerin sonucu olan çıktılar, etkin belleğe girmek yoluyla bilinç düzeyine erişmiş olurlar.
- g. duyuşsal bir bulunum hali, olaylarla, duyuşsallıkla ve kişinin kendisiyle ilgili canlandırılmaların etkin bellekte biraraya gelmesi sonucu ortaya çıkar.

Bilişsel ve duyuşsal süreçlerin birbirine koşut olarak çalıştığını öne süren Johnson-Laird ve Oatley (1989: 85), *A Communicative Theory of Emotions* adlı çalışmalarında şu saptamayı yapmaktadırlar:

... zihinsel donanım belirli bir diziliş içinde biraraya gelmiş farklı işlemcilerden oluşur ve bu işlemciler, işlemleri birbirine koşut

olarak gerçekleştirirler. Herhangi bir duygu, sözü edilen dizilişin herhangi bir aşamasında gerçekleşen bilişsel bir değerlendirme yoluyla oluşturulur. Bu değerlendirme sonucunda işlemciler oldukça sınırlı sayıda olan duygu 'mod'larından birine yönlendirilir ve duygu 'mod'ları, *mutluluk, hüznün, öfke, tikslenme*, vb. gibi daha öznel duygu deneyimlerine ulaşılmasını sağlar.

İlginçlik olgusu bağlamında düşünüldüğünde, buraya kadar aktarılan görüşlerden ortaya çıkan ortak sonuca göre bilişsel olduğu kabul edilen işlemlere ek olarak duyuşsal bir işleyişin de ayrı bir dizge olarak varlığı kabul görmektedir.

2.1 Duygu ve bağıntı

Bilişsellik ve duyuşsallık kavramlarına *Bağıntı Kuramı* açısından bakıldığında ise ortaya bütünüyle bilişsel bir açıklama çıkmaktadır. Bu kurama göre bir sözcenin yorumlanması sonucunda ortaya çıkan her türlü bulunum tamamen bilişsel olarak açıklanabilmektedir. Örneğin özellikle yazın dilinin yol açabildiği deyişsel etkiler söz konusu olduğunda, kuram aşağıdaki açıklamaları sunmaktadır:

... tavrıların, duyguların, zihinsel bulunumların ifadesi olarak söylenebilecek sonuçlar, zayıf sezdirim kavramı ışığında incelenbilir. (Sperber ve Wilson 1986: 222)

Deyişsel etkiler paylaşılan somut bilgilerden ziyade, paylaşılan izlenimlere yol açarlar. Deyişsel etkilere sahip sözceler bilişsel olmaktan çok duyuşsal sonuçlara uzanan birliktelikleri yaratırlar. [...] Sözü edilen bu duyuşsal sonuçlar *Bağıntı Kuramı*'nın mikroskopi altına yatırıldığında ise ortaya geniş bir yelpazeye yayılan minik minik bilişsel etkiler çıkacaktır. Deyişsel etkiler, sözcedeki bağıntının aranıp bulunması süreci içinde ulaşılır hale gelen çok sayıda zayıf sezdirimler aracılığıyla ulaşılan etkilerdir. (Sperber ve Wilson 1986: 224)

Aynı anlayışla 'üzüntü' gibi bir duyguyu ele alan Pilkington (1992), bu duygunun ortaya çıkışını salt bilişsel olarak açıklamaya çalışmaktadır:

- (1) a. Y, X için çok değerli ve istendik olan bir durumdur.
- b. Y, X için artık erişilebilir veya gerçekleştirilebilir değildir.
- c. X, Y'yi tatmak/yaşamak istemektedir.

- (2) X, Y ile ilgili olarak üzüntü duymaktadır.

Yukarıdaki türden bir yaklaşım, daha önce değinilen ve duygu ile bilişselliği ayrı dizgeler olarak ele alan yaklaşımlardan net olarak ayrılmaktadır. Örneğin, sevgilisinden ayrılan bir kişinin duyacağı hüznün ya da üzüntü, Pilkington'a göre (1)deki önermelerin işleme alınması sonucunda yaşanır hale gelmektedir. X ve Y arasında var olan/olmuş olan ilişkinin ayrıntıları, sonuçta duyulan üzüntünün niteliğini ve yoğunluğunu belirleyecektir.

2.2 Zayıf sezdirim ve ilginçlik

Yazın dili olsun, günlük dil olsun, her türlü dil kullanımında ortaya çıkabilecek bir durum olan ilginçlik olgusu yukarıdaki bölümde de vurgulandığı gibi zayıf sezdirim kavramı aracılığıyla açıklanabilir gözükmektedir. Doğan 1993 ve 1995'te, zayıf sezdirim kavramının epigramlarda ve graffitide yol açabileceği deyişsel etkileri örneklerle belirlemiştik. Şiir söz konusu olduğunda aşağıdaki iki örneği karşılaştırmalı olarak sunmak istiyoruz:

- (3) Niye hep kırmızıdır aşk şiirleri
Ve niye kanarlar
Yazarken çünkü şairler
Kalemlerini yüreklerine banarlar (Uyaroğlu, 1982: 8)
- (4) Niye hep acıdır Antep'in kebabları
Ve niye yakarlar
Yaparken çünkü kebaçılar
Şişleri pul bibere banarlar

Bir dizi imgeyle yüklü (3) numaralı örnek doğal olarak okuyucuda bir dizi duygusal bulunumu da tetikleyecek niteliktedir ve 'zihinsel kanamaya yatkın' okurlarda 'kanayan yürekler' neden olabilir. (4)teki kurmaca dizeler ise uyak ve yapı olarak (3)teki dizeleri andırmakla birlikte daha çok 'sindirim sistemi' ağırlıklı canlandırmalara gebe olup, yol açabilecekleri kanama yüreklerde değil daha çok 'mide nahiyesinde' görülebilecek türdendir.

Bu noktada ilginçlik olgusunun yalnızca yazın diline özgü bir konu olmadığını göstermek ve ilginçlik - duygu ilişkisini günlük dilde de açığa çıkartmak için aşağıdaki bölümde günlük dil kullanımından örnekler vermek istiyoruz.

2.2.1 Yinelemeler ve ilginçlik

Özenli kullanılmış yinelemelerin her türlü dil kullanımına ilginçlik ve renk katacağı bir gerçektir. Yinelemeler üzerine yaptığı çalışmasında Özünlü (1987: 44) aşağıda aktarılan iki ayrı saptamada bulunmaktadır:

Dar açıdan ele alınacak olursa, yinelemeler, yinelemeyi yapan kimsenin dili kullanmasındaki yetersizliğini gösterir, çünkü bir anda söylenmesi gereken şeyleri söyleyebilmek için bir şeyi durmadan yinelemek, o kimsenin dili yeterince iyi kullanamadığını belirtir.

... yinelemeler ... edebiyat eserlerine bir estetik güzellik getirmek, çağrışımlar yaratmak, anlamlar ve kavramları pekiştirmek için kullanılmaktadır.

Yukarıdaki iki alıntıda yapılan ayrımı 'tatlı' ve 'tatsız' yinelemeler arasında yapılan bir ayrım olarak değerlendirebiliriz. Bu ayrım uyarınca, "dil kullanımında yetersizlik göstergesi olan yinelemelerle ilginçlik işareti olan yinelemeleri birbirinden ayıracak ölçüt(ler) ne(ler)dir?" sorusu sorulmaya değer gözükmektedir.

Bağıntı Kuramı'nın deyiş kavramına bakışı devingen bir nitelik taşımaktadır ve bu kuramda her türlü deyişsel etki dinleyicinin bağıntıyı yakalama çabası sırasında oluşan zihinsel süreçlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkan etkiler/bulunumlar şeklinde tanımlanmaktadır¹. Bu anlamda her öğretilme nasıl zorunlu olarak deyişsel etkilere neden olmuyorsa her yineleme de elbette beraberinde deyişsel etkiler getirmek zorunda değildir²:

- (5) Bir adet kırmızı çorap, bir adet kırmızı çorap, bir adet mavi çorap.
- (6) Uzun uzun yürüdük.
- (7) Her yanda ölüler, ölüler vardı.
- (8) Bir daha asla, asla sevmeyeceğim.
- (9) Araba, araba geliyor.
- (10) Gitti mi bir kez geri gelmez gençlik yılları, gençlik yılları.

¹ Bağıntı ve deyiş ilişkisi için bkz Sperber ve Wilson (1986: 202-224) ve Doğan (1993: 136-139; 1995:146-149).

² Aşağıdaki örnekler Sperber ve Wilson'dan (1986: 219) uyarlanmıştır.

İlk bakışta, (5)te iki adet kırmızı çorap olduğu, (6)da konuşucunun oldukça uzun bir yürüyüş yaptığı, (7)de etrafta çok fazla sayıda ölü bulunduğu, (8)de konuşucunun bir daha kesinlikle sevmemeye kararlı olduğu, (9)da konuşucunun, üzerlerine doğru gelen araba nedeniyle çok fazla heyecanlandığı, ve (10)da ise konuşucunun yitip giden gençlik yıllarına hayıflandığını söyleyebiliriz. Yinelemeler aracılığıyla bu örneklerde ortaya çıkan etkiler farklı farklı yansımalar sergilemektedirler. Örneğin (5), (6), ve (7)de sadece önermenin içeriği (propositional content), (8)de konuşucunun önerme içeriğine olan 'sadakati', (9) ve (10)da ise konuşucunun önerme içeriği ile ilgili tavrı öne çıkarılmaktadır.

Dışarıdan bakınca bu yorumlamaları görebilmek zor olmamaktadır. Peki nasıl olup da sözcüyü yorumlamakla sorumlu olan dinleyici her yineleme için böylesine farklı bir yorumlama süreçleri oluşturmaktadır? Bu sorunun sorulma gereğinin duyulması bile, 'yineleme' kavramına betimleyici değil, açıklayıcı bir tavır gözükerek haklıdığının bir kanıtıdır. Sorunun yanıtı ise şöyle verilebilir: Her yinelemede peşinen ya dilsel yetersizlik ya da deyişsel bir tat aramak gereksizdir ve (5) bunun en açık kanıtıdır. Eğer herhangi bir tat varsa, bu tat yorumlama sürecinin *maliyeti* ve *getirisi* arasındaki dengenin sonucu olarak doğal bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, sunulan yineleme dinleyiciyi fazladan zihinsel enerji harcama ve karşılığında oluşturulan zayıf sezdirimler aracılığıyla daha zengin anlam kümelerine erişme yolunda tetikliyorsa, söz konusu yineleme 'tat veren' ya da 'duygu yükü olan' yineleme sıfatını hakketmektedir. Fazladan enerji harcamaya istekli olma ölçütü de bu noktada, daha önce Hidi ve Baird'ten (1986) aktardığımız alıntıyı doğrulamaktadır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, her yineleme, dinleyiciden her yinelenen birim için bir o kadar daha zihinsel enerji isteyen bir girdi niteliği taşır. Her sözcü temel varsayım olarak bağıntılı olacağı bilgisini taşıdığı için, dinleyici de kendisinden istenilen fazladan enerjiyi sunar ve bunun karşılığını aramaya başlar. Bu arama işlemi, zayıf sezdirimlerin devreye girdiği, anlam kümelerinin giderek incelendiği (ya da minikleştiği) ve sonuç olarak paylaşılan bilgilerin değil, paylaşılan izlenimlerin olduğu bir düzlemle sonuçlanır. *Bağıntı Kuramı*'nın sözcenin yorumlanması sırasında 'duygu'nun oluşumunu açıklayış biçimi de yine bu yolla olmaktadır. Yukarıdaki örneklerimize dönersek, (5)te yinelenen öğe olan 'bir adet kırmızı çorap' sayısal bir değer olup, önerme içeriğine sadece sayısal bir katkı yapmaktadır. (6)da ise 'uzun' olarak beliren yinelenmiş öğe, yapılan yürüyüşün süresiyle ve mesafesiyle ilgili olarak dinleyicinin ilk aşamada oluşturacağı kanıyı değiştirip sürenin/yolun sanıldığından çok daha uzun olduğu doğrultusunda bir veri sağlamaktadır. Yine benzer bir şekilde, (7)de, söz konusu edilen ölü sayısının beklenenin ya da sanılanın çok üzerinde olduğu yorumuna ulaşılmaktadır. Bu üç örnekteki yinelemelerin ortak noktası, daha önce de vurguladığımız gibi, yinelemeler aracılığıyla ulaşılan fazladan değerlerin sadece önermelerin içeriklerine katkıda bulunmasına yönelik olmasıdır. Oysa (8)de

bütünüyle farklı bir durum vardır. Aşktan ağzı yanmış bir kişinin bir daha asla sevmeyeceğini dile getirdiği sözcede yinelenen 'asla' birimi, konuşucunun inandırıcı olma peşinde olduğunu göstermektedir; olur da dinleyicisi kendisine inanmaz ya da ciddiye almaz kaygısıyla, konuşucu 'asla'yı yinelemekte ve önermenin içeriğine sonuna kadar sadık kalacağına ilişkin güvence vermektedir. İstenen fazladan enerji karşılığı sunulan değer, "bu sefer kararlıyım ve kararına sadık kalacağım" iletişiyle buluşmaktadır. (9)daki işleyiş ise buraya kadar değindiklerimize hiç benzememektedir. Yineleme ne sayısal bir değere ne de "inan ki araba geliyor" gibi bir inandırıcılık peşinde olma kaygısına dayanmaktadır. Zamanında farkedilmezse hızla gelen bir 'araba'nın nasıl tehlikeli sonuçlara yol açabileceğinin sezdirildiği bu kullanımda, dinleyici 'araba' girdisi altında depoladığı bilgiler arasında bir bellek turuna yollanmakta ve 'kaza tehlikesi'yle birlikte 'korku' duygusuna da ulaşılmaktadır. 'Bir adet kırmızı çorap' girdisinde yer alan 'çorap' kavramı için yapılacak bir bellek turu ile 'bir insana çarpabilecek bir araba' örneğindeki 'araba' kavramı için yapılacak bellek turu arasında insanların adrenalin seviyelerini zorlayacak nitelikte farklılıklar vardır. Son olarak (10)da ise tetikleme işlevi gören yineleme olarak ortaya çıkan birim 'gençlik yılları'dır. Bu girdi aracılığıyla yönlendirilen zihinsel enerji kullanımı, geçen zaman ile geçip gidiveren gençlik yıllarına ilişkin 'nostaljik' bir bakışı ortaya çıkartmaktadır ve önermenin içeriğiyle değil, önermeye yüklenen tavır ile ilgilidir. Büyük bir olasılıkla 'hayıflanma, üzüntü, hüznün, keder, pişmanlık', vb. gibi duygusal bulunumları da bereberinde getirecek olan bu tür bir tetikleme yine etkili dil kullanımına iyi bir örnek oluşturmakta ve söz konusu yineleme talep ettiği fazladan enerjinin karşılığını zayıf sezdirimler aracılığıyla vermektedir.

3. Sonuç

Duygu ile bilişsellik ilişkisini ortaya çıkardığımız düşündüğümüz yukarıdaki tartışmayı, ayrıntılarını bir başka yazıya bırakacağımız dört örnekle sonuçlandırmak istiyoruz:

- (11) Tatilde Umut Kemer'e gitti, Selin Datça'ya, Efe de Didim'e.
- (12) Ahmet Batıkent'te oturuyor, Mine Konutkent'te, Dinçer de diken üstünde.
- (13) Suna baloya Can'la geldi, Hülya Cüneyt'le, Nesrin de yüzünde buruk bir ifadeyle.
- (14) Önce nefis bir yemek yedik, ardından güzel bir tatlı, üstüne de temiz bir kötek.

Sıraladığımız bu dört örnekten (11)de şaşırtıcı ve ilginç hiçbir deyişsel özellik bulunmazken geriye kalan diğer örneklerde dinleyicinin yorumlama süreçlerinin

yönlendiriliş biçimi sözdizimsel yapılar ile anlam kümelerinin nasıl bir etkileşim içinde olduğunu göstermek bakımından önem taşımaktadır. (11)de yer verilen koşul sözdizimsel yapılar yine koşul anlam kümeleriyle uyum sağlarken, diğere örneklerde sözdizimsel koşutluk anlamsal 'uyumsuzluk' nedeni olmakta ve zihinsel süreçlere 'takla attırma'ktadır. Deyişsel etkiler söz konusu olduğu zaman ise, Dinçer'in ev kirasını veremediği için evsahibi tarafından her an evden çıkarılma korkusuyla yaşadığını, diğere kızlar mezuniyet balosuna erkek arkadaşlarıyla gelirlerken Nesrin'in yüreğini nasıl bir hüznün kapladığını, ve harika bir yemek sonrası hesabı ödeyemeyen iki züğürt kafadarın lokantada yedikleri dayağı ertesi gün anlatış biçimleri/biçemleri günlük dil ile yazın dili arasında hiçbir ayrımın olmadığını kanıtlamaktadır. Bizce, bu son üç örnek geniş anlamda 'şürsel'dir ve dikkate değer deyişsel etkilere sahiptir. Yine bu örnekler, yazı boyunca tartışmaya çalıştığımız 'bilişsellik', 'ilginçlik' ve 'duygu' olgularının nasıl her düzlemde içiçe geçebileceklerini göstermeleri bakımından da özel önem taşımaktadırlar.

Kaynakça

- Beaugrande, de R. (1982). "The story of grammars and the grammar of stories". *Journal of Pragmatics*, 6, 383-422.
- Brewer, W.F. (1983). "Form, content, and affect in the theory of stories". *The Behavioral and Brain Sciences*, 6, 595-96.
- Brewer, W.F. ve Lichtenstein, E.H. (1982). "A structural-affect theory of stories". *Journal of Stories*, 6, 473-86.
- Dijk, van T. ve Kintsch, W. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- Doğan, G. (1992). *The Pragmatics of Indeterminacy and Indirectness of Meaning: A Relevance-Theoretic Approach to Epigrams and Graffiti in Turkish*. Basılmamış Doktora Tezi, Manchester Üniversitesi.
- (1993). "Asafora". G. Durmuşoğlu, İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, S. (haz) içinde, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayınevi, 131-140.
- (1994). "Ama bağlacına edimbilimsel bir bakış". K. İmer, Kocaman, A., Özsoy, S. (haz) içinde, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayınevi, 195-205.
- (1995). "Anlamda dolaylılık". K. İmer, Kocaman, A., Özsoy, S. (haz) içinde, *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: BizimBüro, 138-151.
- Hidi, S. ve Baird, W. (1986). "Interestingness - a neglected variable in discourse processing". *Cognitive Science*, 10, 179-94.

- Johnson-Laird, P.N. ve Oatley, K. (1989). "The language of emotions: an analysis of a semantic field". *Cognition and Emotion* 3/2, 81-123.
- Kintsch, W. (1980). "Learning from text, levels of comprehension, or: Why anyone would read a story anyway". *Poetics*, 9, 87-98.
- LeDoux, J.E. (1989). "Cognitive-emotional interactions in the brain". *Cognition and Emotion* 3/4, 267-89.
- Özünü, Ü. (1987). "Dilbilimi ve edebiyat konusu olarak yinelemeler". *Dilbilimin Dünyü, Bugünü, Yarını*. I. Dilbilim Sempozyumu, Ankara.
- Pilkington, A. (1992). "Poetic effects". Ceyhun Aksoy, Doğan, G., Kocaman, A. (haz.) içinde, *20. Yıl Yazıları*. Karaca Dil Kursu: Ankara, 85-104.
- Schank, R.C. (1979). "Interestingness: Controlling inferences". *Artificial Intelligence*, 12, 273-97.
- Sperber, D. ve Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Uyaroğlu, İ. (1982). *Şiir Kitabı*. Yazko: İstanbul.
- Wilensky, H.G. (1982). "Story grammars versus story points". *The Behavioral and Brain Sciences*, 6, 579-623.
- Zajonc, R.B. (1980). "Feeling and thinking: Preferences need no inferences". *American Psychologist*, 35, 151-75.